

TRAGOVI PRAPOVIJESNOG STANIŠTA I NEKROPOLE U ŠPILJI CRNO JEZERO NA POLUOTOKU PELJEŠCU

Domagoj Perkić

Speleološki Klub Ursus spelaeus, Karlovac
Dubrovački muzeji, Arheološki muzej, Dubrovnik

U ranijim prapovijesnim i povijesnim razdobljima kada je čovjek više živio u skladu s prirodom, sve što je nepoznato, mračno i tajnovito, izazivalo je strah i poštovanje. Špilje i jame zasigurno su ulazile u kategoriju „nepoznatoga“, ali isto su tako predstavljale ulaz u „Veliku majku“, u „majku Zemlju“, u svojem punom i najširem mitološkom, sakralnom, profanom, ali i pogrebnom kontekstu. Svijet mrtvih je u podzemlju, duše mrtvih su

u podzemlju, a ima li bolje poveznice između svjetova od jama i špilja... (Perkić, 2018, 138; 2019, 29). Stoga je sasvim logično da su špilje i jame korištene kao nekropole ili mjesta pojedinačnoga pokopa kroz sva prapovijesna razdoblja, bez obzira da li je riječ o primarnome ili sekundarnom pokopavanju. Ovdje ćemo prikazati samo jedno od takvih mjesta¹, koje je pored pogrebnog, svetog, izgleda imalo i naseobinski, profani, karakter.

Špilja Crno jezero nalazi se na poluotoku Pelješcu, oko 700 m sjeverno do sjeveroistočno od Metohije, zaselka naselja Ponikve (karta 1). Smjestila se tridesetak metara zapadno od velike prapovijesne gomile podignute na jednom od zapadnih vrhova Ilijina brda (slika 1). Kota vrha Ilijinog brda je 493, a vrha s gomilom 444,6. Koordinate ulaza u špilju su: N = 4744841, E = 6470689, Z = 420 m. n. v. ²

¹ Kraća verzija rada publicirana je zajedno s ostalim prapovijesnim nekropolama ili pojedinačnim ukopima u špiljama dubrovačkog područja, vidi u: Perkić i Novak, 2020, 13–17.

² Koordinate su prikazane u Gauss-Krügerovom projekcijskom koordinatnom sustavu. Predmetno područje pripada 6. zoni Gauss-Krügerova sustava, o tome opširnije vidjeti u: Kušić, 2017, 91–92.

O ljepotama špilje, ljudskim kostima i slomljenim loncima već je pisao Miho Kusijanović u svojim novinskim člancima iz 1926. (Kusijanović, 1926a; 1926b) On spominje ostatke dva ljudska kostura na dubini od 125 i 150 m za koje smatra da su iz novijega doba te da vjerojatno pripadaju jednoj muškoj i jednoj ženskoj osobi. Pored toga, prema pričanju lokalnoga stanovništva, u špilji se nalazio velik broj ljudskih kostiju koje je izvjesni svećenik prikupio i negdje drugdje pokopao.³

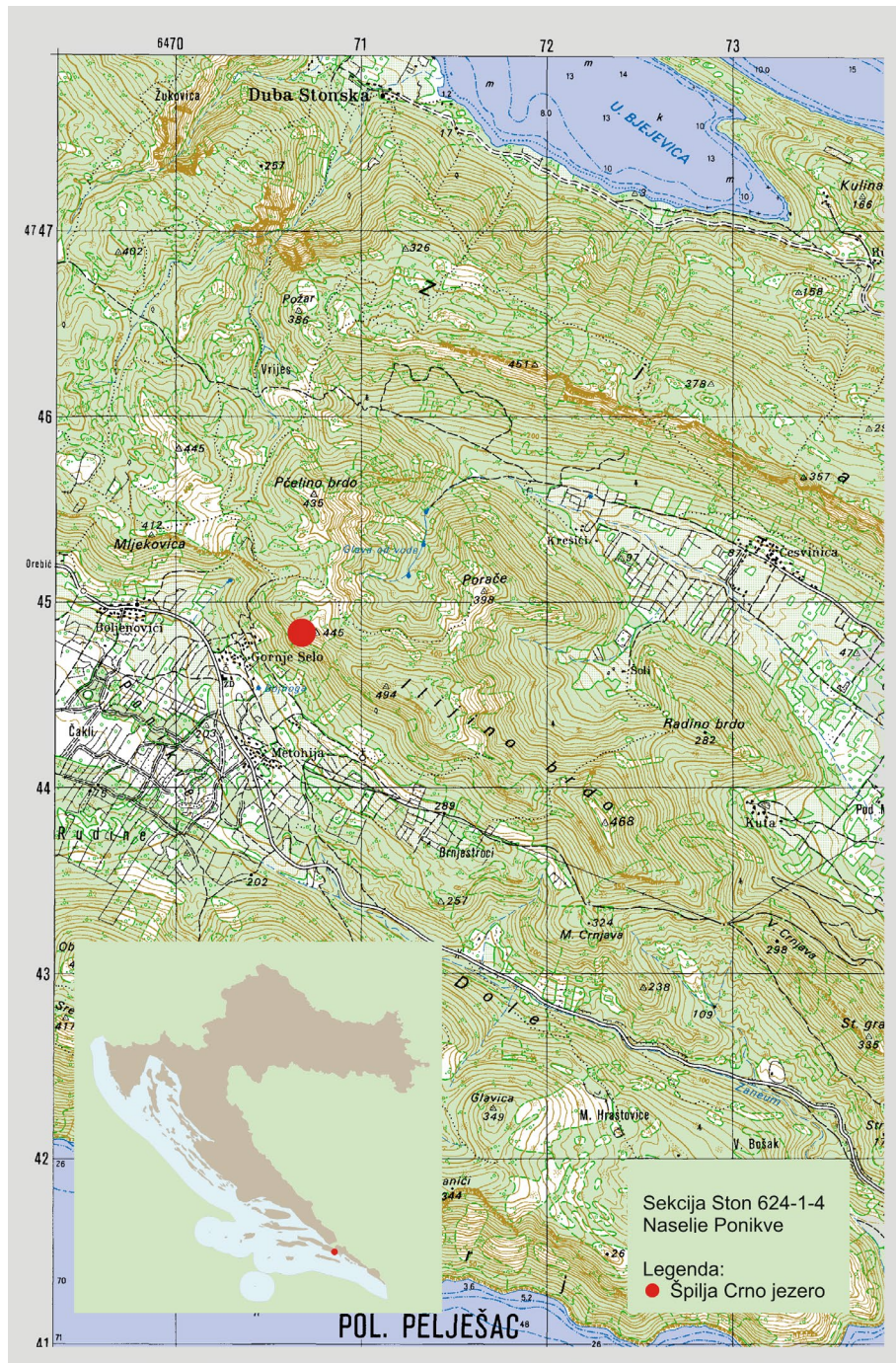
U fundusu Arheološkoga muzeja Dubrovačkih muzeja nalazi se dvadesetak ulomaka keramičkih posuda iz špilje Crno jezero, dospjelih u muzej 1965. godine, vjerojatno u vrijeme istraživanja Spomenke Petrak u špilji Gudnja. Novija rekognosciranja špilje i prikupljanje površinskih nalaza obavljena su u dva navrata: tijekom listopada 2011.⁴ i listopada 2016. (Perkić, 2017a; Perkić, Novak, 2020, 13–17).⁵ Za ovaj rad korisna je nacrtana dokumentacija SO PDS „Veletit“ iz Zagreba, prema kojoj je ukupna dužina špilje 202 m, dubina 86 m.⁶

Ulaz u špilju okrenut je prema jugu, širine 4 m i visine 1 m. Više od polovice ulaza je pregrađeno suhozidom (slika 2, 3).

Odmah po ulasku nastavlja se ulazna dvorana duljine oko 12,5 m i širine 4 m. Uz istočni rub, bliže ulazu, primjetna je gotovo u potpunosti zatrpna manja prostorija. Nakon ulazne dvorane dolazi se u centralnu dvoranu (Dvorana 1) veličine oko 15 x 15 m. U jugoistočnome dijelu te dvorane, u svodu špilje, smješten je i jamski ulaz (urušeni dio stropa) kroz koji dopire danje svjetlo u dvoranu. Prema dnu dvorane (prema sjeveru) uz zapadni rub špilje nalaze se dva, a

uz istočni rub tri suhozida, u prosjeku visine do 1 m. Suhozidi su u potpunosti zasigani (očigledno su davno prije podignuti) i s njima kao da se

pokušalo napraviti podziđe u namjeri sprečavanja erozije i dobivanja relativno zaravnjenih prostora (vidi tlocrt i slike 4-6).

Karta 1. | Položaj lokaliteta na karti | Računalna obrada: Domagoj Perkić

³ Prema usmenim informacijama Romana Ozimeca, kojemu zahvaljujem na navedenom podatku.

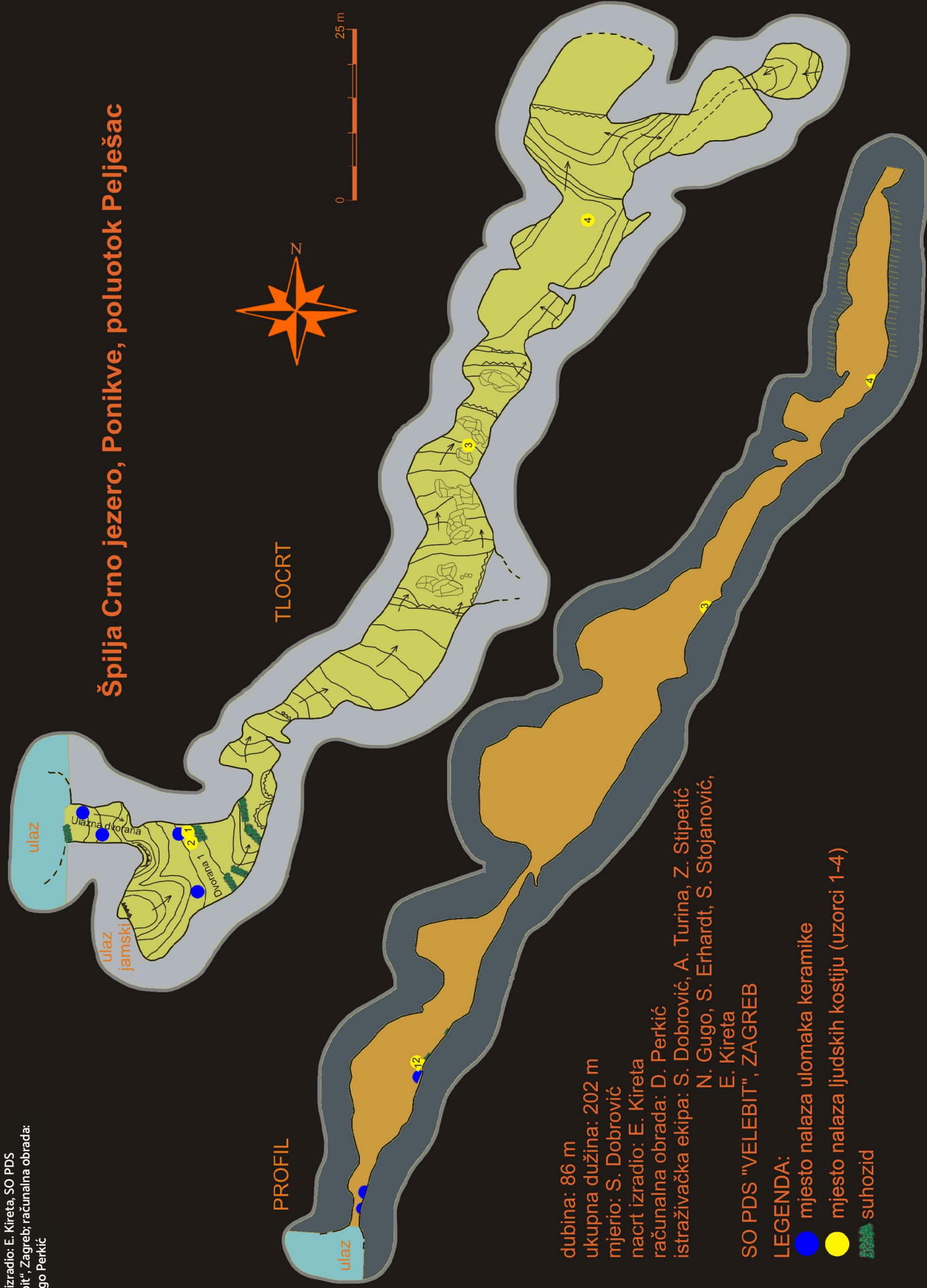
⁴ Prilikom izrade katastra speleoloških objekata na području Dubrovačko neretvanske županije, u organizaciji Hrvatskog biospeleološkog društva iz Zagreba, voditelj projekta R. Ozimec, a od strane arheologa sudjelovao je i autor ovog rada.

⁵ Rekognosciranje i dokumentiranje iz 2016. godine obavljeno je u organizaciji Arheološkog muzeja Dubrovačkih muzeja. Voditelj rekognosciranja bio je dr. sc. Domagoj Perkić, a sudjelovao je i speleolog Hrvoje Cvitanović iz Speleološkog kluba Ursus spelaeus iz Karlovca. Za isto je ishodovano Rješenje nadležnog Konzervatorskog odjela u Dubrovniku od dana 09. rujna 2016. (Klasa: UP/I 612-08/16-08/0431, Urbroj: 532-04-02-17/8-16-02) te Ministarstva zaštite okoliša i prirode od dana 29. rujna 2016. (Klasa: UP/I 612-07/16-33/81, Urbroj: 517-07-2-1-2-16-2).

⁶ Prema novijim istraživanjima Hrvatskog biospeleološkog društva iz Zagreba i speleološkom nacrtu D. Basare stvarna duljina špilje je 238,5 m, tlocrtna duljina 195,5 m, a dubina 94,5 m.

Tlocrt i presjek špilje s položajem
arheološki nalaza
Nacrt izradio: E. Kireta, SO PDS
„Velebit“, Zagreb; računalna obrada:
Domagoj Perkić

Špilja Crno jezero, Ponikve, poluotok Pelješac

dubina: 86 m
ukupna dužina: 202 m
mjerio: S. Dobrović
nacrt izradio: E. Kireta
računalna obrada: D. Perkić
istraživačka ekipa: S. Dobrović, A. Turina, Z. Stipetić
N. Gugo, S. Erhardt, S. Stojanović,
E. Kireta

SO PDS "VELEBIT", ZAGREB

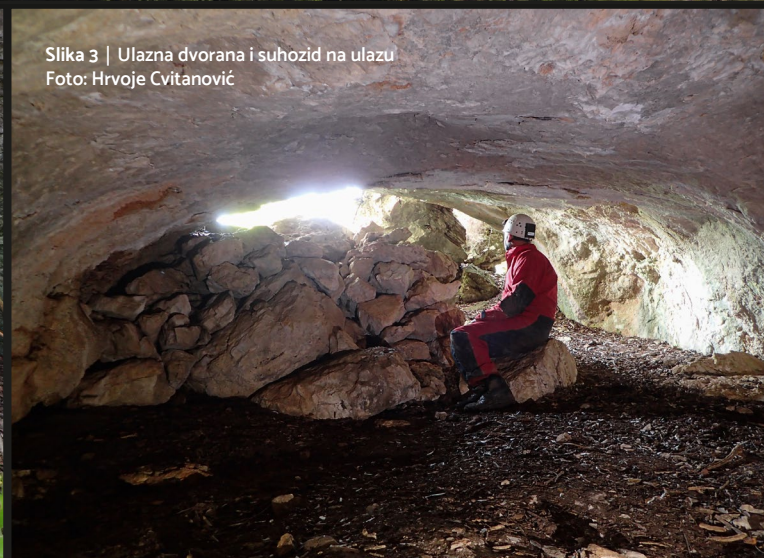
LEGENDA:

- mjesto nalaza ulomaka keramike
- mjesto nalaza ljudskih kostiju (uzorci 1-4)
- suhozid

Slika 1. | Položaj gomile i špilje na Ilijinom brdu
Foto: Domagoj Perkić

Slika 2 | Ulaz u špilju
Foto: Hrvoje Cvitanović

Slika 3 | Ulazna dvorana i suhozid na ulazu
Foto: Hrvoje Cvitanović

Slika 4 | Dvorana 1 sa suhozidima
Foto: Hrvoje Cvitanović

Slika 5 | Dvorana 1 sa suhozidima
Foto: Hrvoje Cvitanović

Nakon zadnjih, najsjevernijih suhozida nastavlja se još dvanaestak metara kanala širokog oko 5 m, gdje se dolazi do jakog suženja nakon kojega se špilja strmo spušta do samoga dna do dubine od 94,5 m. U svim prostorima špilje nataložene su bogate sigaste tvorevine. Brojne su niše i manji kanalići.

Površinski arheološki nalazi (ulomci keramičkih posuda i ljudskih kostiju) prikupljeni su na prostoru ulaznoga kanala i pripadajuće niše te cijelom prostoru Dvorane 1. Najveća koncentracija nalaza uočena je uz prvi suhozid kod zapadnoga ruba špilje, s njegove gornje strane. Prikupljeno je stotinjak ulomaka keramičkih posuda prapovijesne i helenističke keramike. Među njima su samo neki, na osnovu svojih tipološko oblikovnih karakteristika, kulturološki i kronološki određivi.

► Prapovijesna keramika

Ulomci prapovijesne keramike u

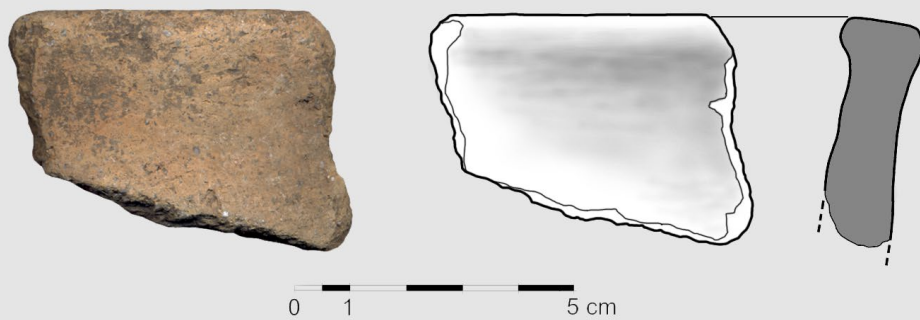
pravilu su grube do srednje fine fature, prevladavajuće crvenkastih do svijetlo smeđih nijansi boje, s vrlo malo primjesa sitno lomljenog vapnenca. Uglavnom se mogu datirati u brončano i starije željezno doba.

Ranom brončanom dobu mogao bi pripadati ulomak oboda čiji je vrh zaravnjen i zadebljan na vrhu nakon čega se vertikalno nastavlja u tijelo posude (slika 7). Takvi obodi su česti na zdjelama u zaobalju (gradina u Varvari kod Prozora, Čović, 1978, 38, sl. 20; gomile Više Lada kod Čitluka, Marović, 1991, sl. 77:20, 22; Ravlića pećini kod Drinovaca, Marijanović, 2012, T. LXXX:8 i dr.) i otocima (Palagruža, Forenbaher, 2018, 23–24, sl. 24–25).

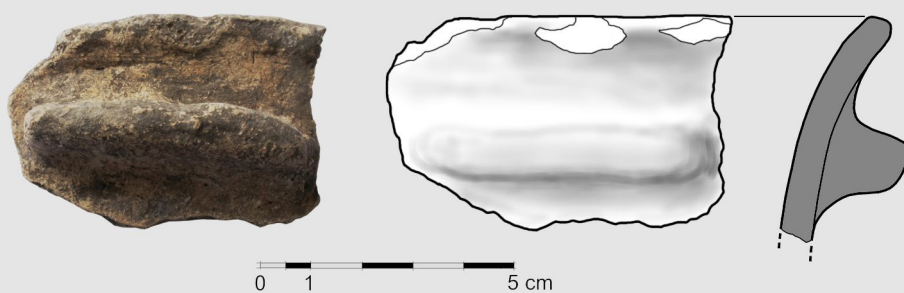
Među nalazimo, možemo izdvojiti tri jezičaste, pravokutne drške (slika 8, 9, 10) te jednu horizontalno postavljenu ručku kružnog presjeka (slika 11). Takve drške najčešće su u srednjem i kasnom brončanom dobu dubrovačkog područja (Vilina špilja kod Dubrovnika, Petrić, 1981, 8, T. 4:6;

špilja Gudnja kod Stona, Marijanović, 2005, T. LIX:4, LXII:6; špilje i gradine u Dubrovačkom primorju, Perkić, 2018, 57–58, 132–134, sl. 29–31, 113–115, 133–134), dublje u zaobalju (gradina u Varvari kod Prozora, Čović, 1978, 64, 66, sl. 27; Hateljska pećina kod Stoca, Marijanović, 2000, T. XLVII:2, XLIX:1) ili otocima (Krajičina špilja na Visu, Kaiser, Forenbaher, 2002, 105, sl. 9:7), no vjerojatno se oblikom zadržavaju kroz duža razdoblja od ranog brončanog doba (gomile u Ograđu kod Vida, Marović, 1980, 69, 73, sl. 27; gomile u Pojezerju, Bukovac et al, 2018, 89) do u mlađe željezno doba.

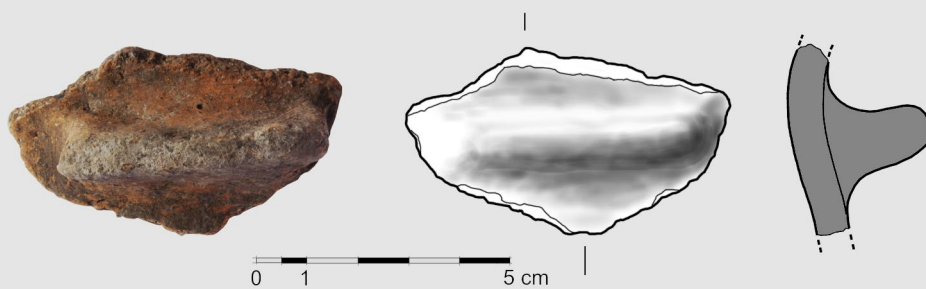
Od drški, tu su i potkovičaste (slika 12, 13), uglavnom na većim posuda (loncima), smještene neposredno ispod oboda ili na gornjem dijelu trbuha. Karakteristične su za cijelo brončano doba, od ranog i srednjeg (gradina Nečajno kod Posušja, Čović, 1989, T. I:1, 3; Hateljska pećina, Marijanović, 2000, T. XXXV:2, XLVIII:1; špilja Gudnja, Marijanović, 2005, T. LX:1-5; otok Ričul, Čelhar,

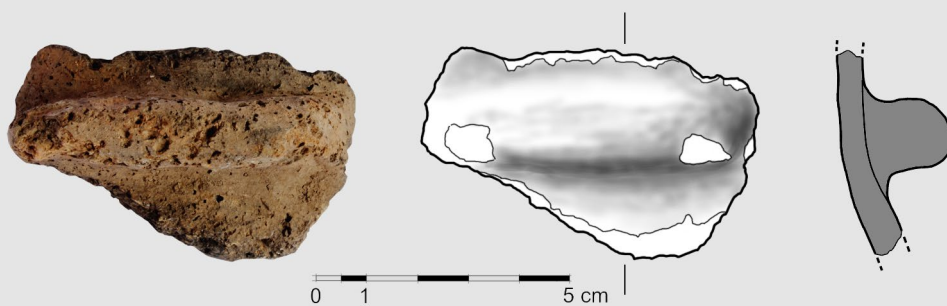
Slika 7 | Obod posude
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

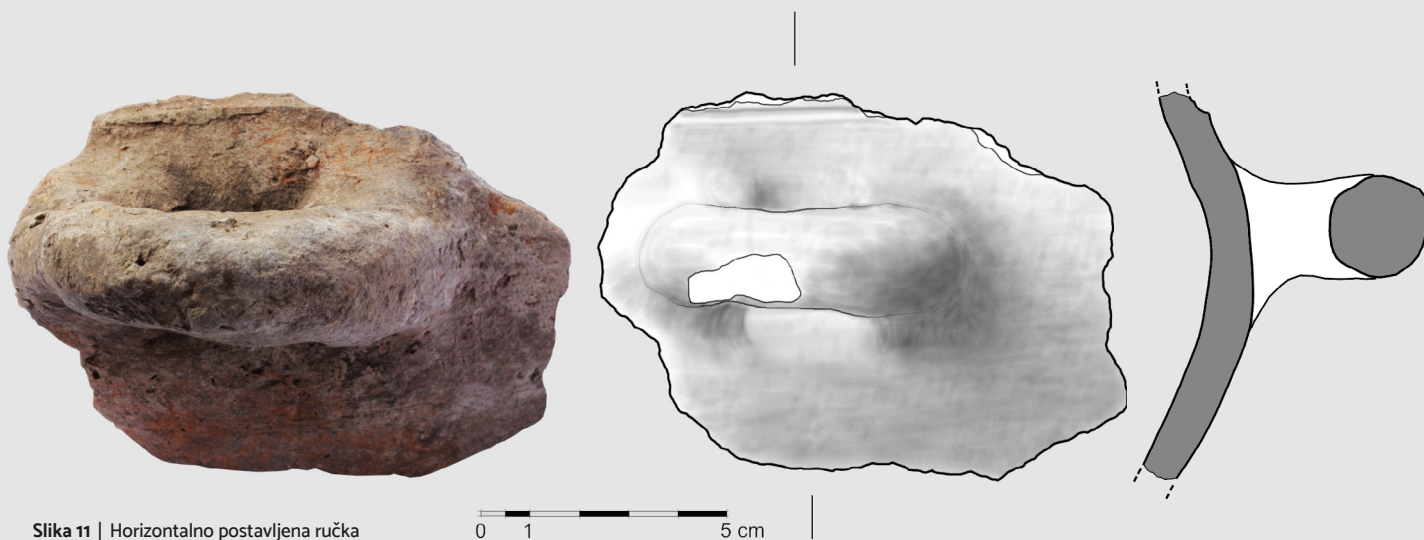
Slika 8 | Jezičasta drška
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

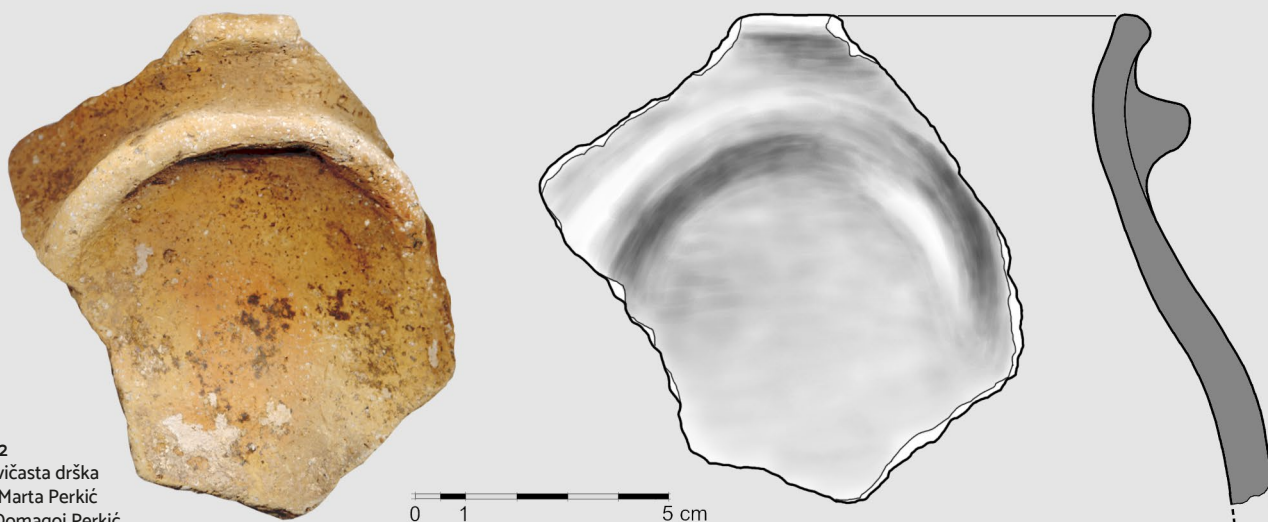
Slika 9 | Jezičasta drška
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Slika 10 | Jezičasta drška
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Slika 11 | Horizontalno postavljena ručka
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Slika 12
Potkovičasta drška
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Parica, Vujević, 2017, T. 1:2, 7; T. 9:8) do u kasno brončano i rano željezno doba (Vaganačka peć na Velebitu, Forenbaher, Vranjican, 1985, T. 10:5).

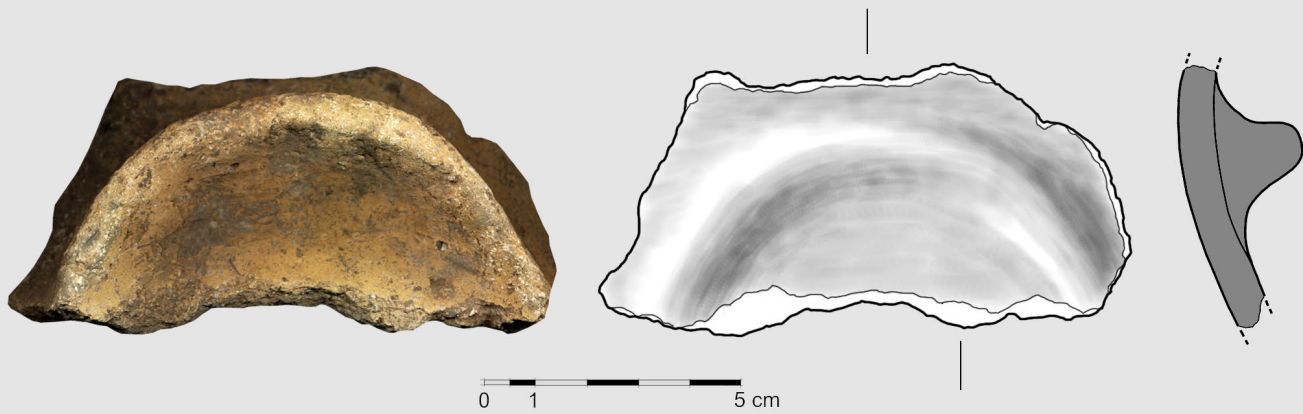
Ukrašavanje ubadanjem prsta u plastičnu traku na tijelu posuda (slika 14), obično na jajolikim loncima, karakteristično je za cijelo brončano doba na širim obalnim i zaobalnim prostorima, no ipak nekako najčešće u ranom (gomile na Rudinama kod izvora Cetine, Marović, 1991, sl. 20:2; Vela spila u Vela Luci, Čečuk, Radić, 2005, T. 92:7, 12) i srednjem brončanom dobu (gradina Guvnine kod Čapljine, Marijanović, 2000, T. IV:2; Ravlića pećina, Marijanović, 2012, T. LXXV:1-5)

▶ Grčka i helenistička keramika

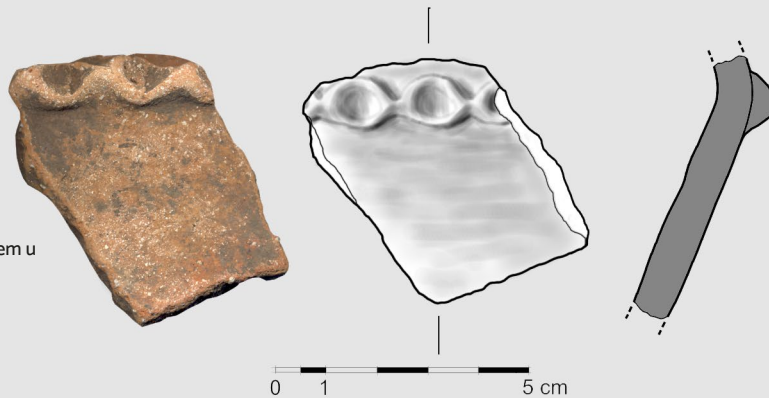
Među dominantno prapovijesnim keramičkim ulomcima, zastupljeni su i ulomci antičke grčke i helenističke keramike. Riječ je o manjim posudama (skifosi, zdjelice) i amforama. U ovakvom kontekstu oni se vezuju uz autohtono ilirsko stanovništvo, odnosno njihove kontakte (trgovina, ratni plijen) s grčkom civilizacijom.

Među površinskim nalazima, za sada su nam poznata četiri ulomka, vjerojatno od dva različita crnoglazirana skifosa (slika 15). Takvu keramiku, iz antičkih radionica nalazimo na cijelom

Sredozemlju od kraja 6. st. a posebno u 5. i 4. st. pr. Kr. (Sparks, Talcott, 1970, 9-30, 47-186; Hayes, 1984, 21). Proizvodnja u južnoitalskim radionicama počinje u posljednjim desetljećima 5. st. pr. Kr., prije svega na području Apulije, u radionicama Metaponta i Taranta (De Julis, 1997, 85; Yntema, 2001, 121). Od kasnog 4. st. u južnoj Italiji postoje regionalne grupe sa svojim osobitostima, koje su vrhunac imale u 3. i ranom 2. st. pr. Kr. (Miše, 2005, 31; Šešelj, 2009, 72). Na istočnojadranskoj obali javljaju se i lokalne radionice (Hvar, Vis, Resnik) koje proizvode ovakvu keramiku od 4. do 1. st. pr. Kr. (Kirigin, Katunarić, Šešelj, 2005, 16). Što se tiče skifosa, pretpostavljamo kako je

Slika 13 | Potkovičasta drška
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Slika 14 | Ukrašavanje ubadanjem u
plastičnu traku
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

riječ o atičkom skifosu tipa A, koji je ujedno o najčešći tip.⁷ Njihovu proizvodnju možemo pratiti od 6. st. pr. Kr. pa sve do kraja upotrebe crnoglazirane keramike u 1. st. pr. Kr. Slični crnoglazirani skifosi pronađeni su na više lokaliteta na Pelješcu, od Spile u Nakovani (Forenbaher, Kaiser, 2003; Menalo, 2005, 20; Forenbaher, 2010, 153), do grobova uz gomile u Zakotorcu⁸, nekropoli na ravnom u Stonu (Menalo, 2009, 105–106, sl. 4, 7, T. 1:2–3), a i u nešto udaljenijoj Vilinoj špilji iznad izvora Omble u Dubrovniku (Perkić, 2010a, 33–38;

2010b, 159–161; 2013, 872–875). Nalazimo ih i u dubrovačkom zaleđu, uglavnom u gomilama (Grudine, Ljubomirsko polje, sjeverno od Trebinja, Atanacković-Salčić, 1977, 24–26, T. VI:1–2 ili Plana kod Bileće, Truhelka, 1901, 11, sl. 14; Parović Pešikan, 1985/86, 41, T I:1).

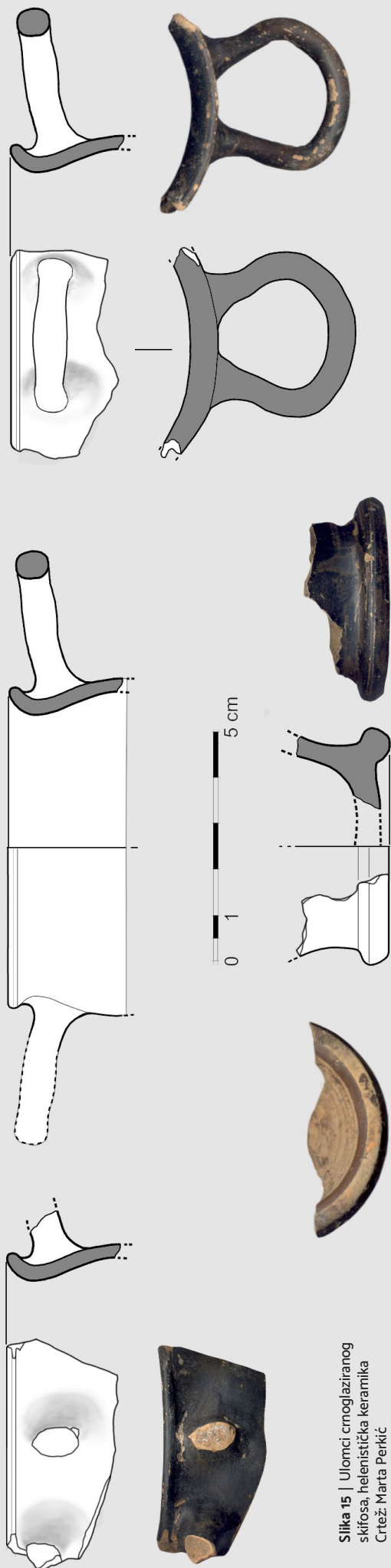
Pored crnoglazirane keramike imamo i jedan ulomak helenističke crvenopremazane keramike (slika 16) koja se datira u 2. - 1. st. pr. Kr., a radionice se pretpostavljaju na istočnom Sredozemlju i Albaniji (Šešelj,

2009, 176), ali i regionalnim središtima istočnog Jadrana (Dirahij) te Grčke i Sicilije (Ugarković, 2019, 107).

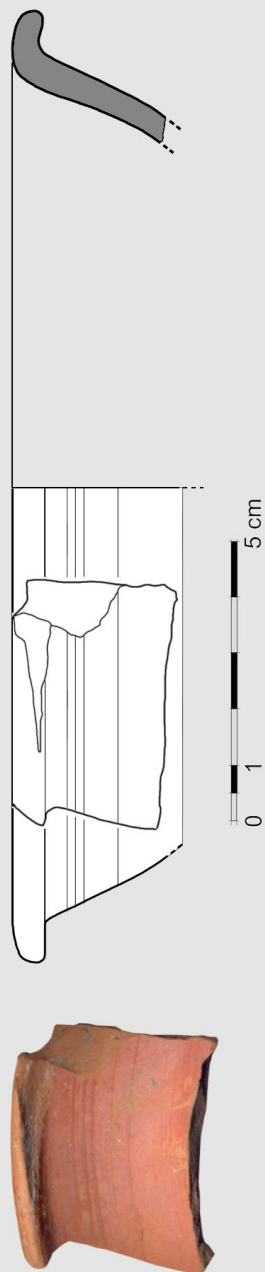
Što se tiče ulomaka amfora, pronađeni su isključivo dijelovi trbuha koji nisu tipološko određivi, međutim prema boji, fakturi i debljini stijenki pretpostavlja se atribucija Korint B i nešto kasnijim Lamboglia 2 amforama, dakle negdje od 4. do u 1. st. pr. Kr.

⁷ Razlika između tipa A i B je u položaju ručki. Kod tipa A obje ručje su položene horizontalno, dok je kod tipa B jedna ručka horizontalna, a druga vertikalna. Opširnije o tome vidi u: Sparks, Talcott 1970: 82–86; Moore 1997: 62–66; Clark, Elston, Hart 2001: 145.

⁸ Neobjavljena istraživanja Centra za prapovijesnu arheologiju iz Zagreba iz 2020. godine.

Slika 15 | Ulomci crnoglaziranog skifosa, helenistička keramika
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Slika 16 | Obod crvenopremazane posude, helenistička keramika
Crtež: Marta Perkić
Foto: Domagoj Perkić

Slika 17 | Ljudska lubanja, kalota uz suhozid u dvorani 1
Foto: Hrvoje Cvitanović

▶ Tragovi pokopavanja ljudi u špilji

Svi osteološki ljudski ostatci prikupljeni su kod suhozida uz zapadni rub Dvorane 1 (uzorak 1 i 2) (slika 17, 18) te u dubljim dijelovima špilje nakon suženja po izlazu iz Dvorane 1 (uzorak 3 i 4) (vidi tlocrt i presjek). Tri uzorka (1-3) su poslana na radiokarbonsku ^{14}C analizu.⁹

Prva dva uzorka pronađena su u nasipu kamenja iznad spomenutog suhozida. Uzorak 1, ulomak kalote ljudske lubanje, Dvorana 1, kod suhozida 1, datiran je u prve faze starijega željeznog doba, u rasponu od 800. do 600. god. pr. Kr.¹⁰ Uzorak 2, ulomak ljudske donje čeljusti (*mandibula*), Dvorana 1, kod suhozida 1, datiran je također u prve faze starijega željeznog doba, u rasponu od 785. do 520. god. pr. Kr.¹¹

Dublje u špilji, nakon Dvorane 1 i suženja, nisu pronađeni ulomci keramičkih posuda, međutim na

Slika 18 | Ljudska mandibula uz suhozid u dvorani 1
Foto: Hrvoje Cvitanović

kaskadama i u kanalima prema dnu, na četiri mjesta, na površini su pronađeni ostaci ljudskih kostura. U relativno su dobrom stanju očuvanosti, nisu zasigani, nego se nalaze na površini crvenkaste špiljske gline. S obzirom na to da su to oni kosturi koje spominje Kusijanović već 1926., i prije provođenja ^{14}C analiza znali smo da su stariji od toga vremena, odnosno da pripadaju izvjesnom

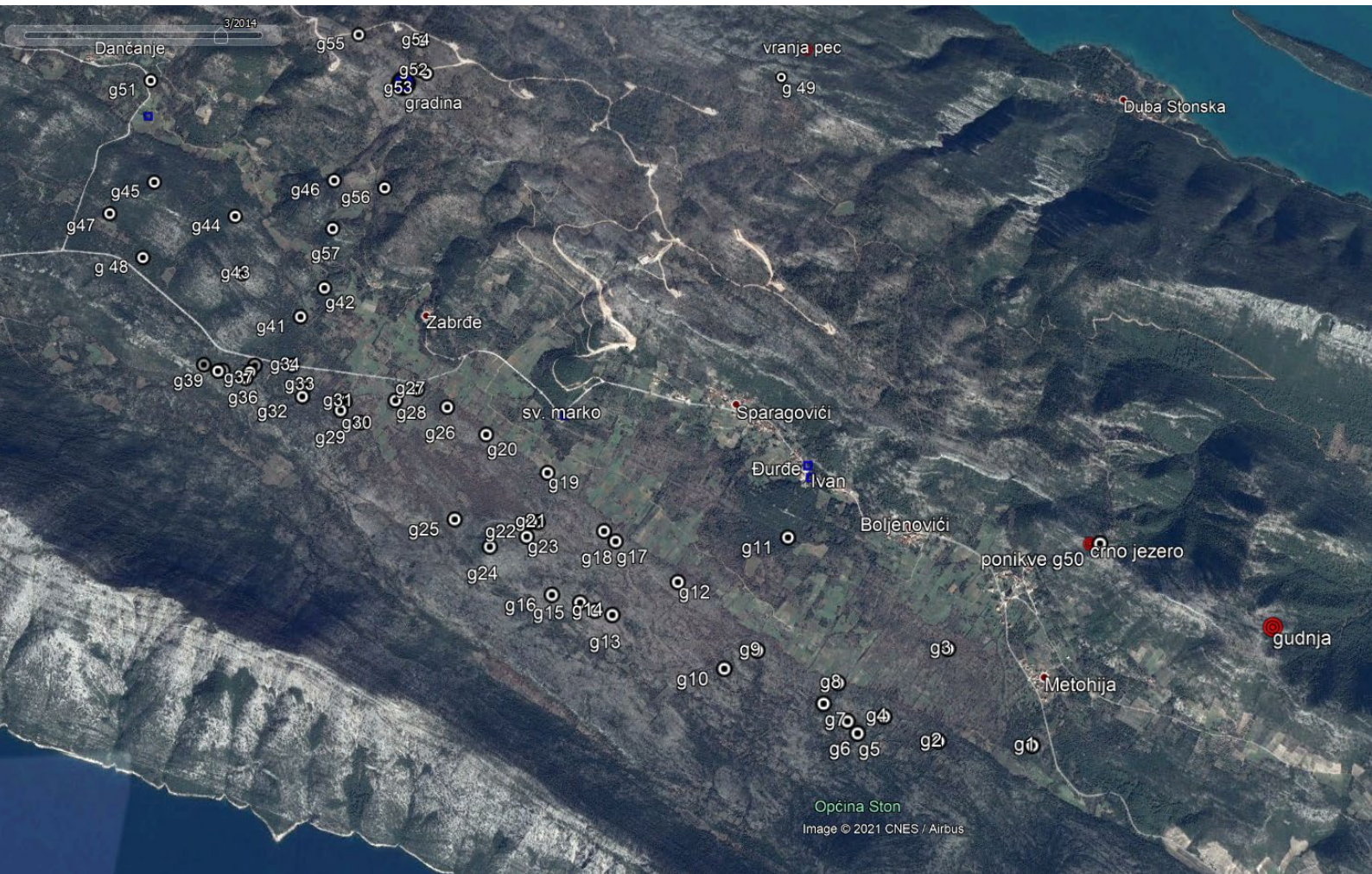
arheološkom kontekstu, a ne npr. vremenu II. svjetskog rata. S jednog od tih kostura uzeta su i dva uzorka kako bi ih točnije kronološki odredili (uzorak 3 i 4, s tim da je samo uzorak 3 poslan na ^{14}C analizu). Uzorak 3, ulomak ljudske goljenične kosti (*tibia*), Dvorana 2, datiran je u srednjovjekovno razdoblje, u rasponu od 1225. do 1285. godine posl. Krista.¹²

⁹ Radiokarbonska datiranja obavljena su u laboratoriju Beta Analytic Inc, Miami, Florida.

¹⁰ Oznaka uzorka: Beta-336539, VS022012HB; 2-sigma calibration (95% probability): cal BC 800–750 (cal BP 2750–2700), cal BC 680–670 (cal BP 2630–2620), cal BC 610–600 (cal BP 2560–2550).

¹¹ Oznaka uzorka: Beta-452507, SCJ 2016, UZ2; 2-sigma calibration (95% probability): cal BC 785–535 (cal BP 2735–2485), cal BC 525–520 (cal BP 2475–2470).

¹² Oznaka uzorka: Beta-452508, SCJ 2011, UZ3; 2-sigma calibration (95% probability): cal AD 1225–1285 (cal BP 725–665).

Slika 19 | Gomile, gradina i špilje na području Ponikava na Pelješcu | Kartografska podloga Google Earth

► Zaključna razmatranja

Temeljem površinskih nalaza ulomaka keramičkih posuda, kao i uže datiranih ljudskih kostiju, za sada, možemo zaključiti kako su ulazni dijelovi špilje kao i prostor Dvorane 1, barem od početka brončanoga do početka željeznog doba korišteni kao izvjesni oblik staništa: zbjeg uslijed konfliktnih razdoblja, vremenskih (ne) prilika ili kao sezonsko stanište. Dio Dvorane 1, zasigurno dio uz zapadne rubove i suhozid, očigledno je tijekom prvih faza starijega željeznog doba korišten kao nekropola. Nije isključeno da oba uzorka (uzorak 1 i 2), s obzirom na usku dataciju, potječu od istog pokojnika. Međutim, ovdje je riječ o samo dva uzorka koja su poslana na ^{14}C analizu, dok je sudeći prema široj rasprostranjenosti i brojnošću drugih ljudskih koštanih ulomaka, ovdje očigledno riječ o ukupu više individua. Prema arheološkim

nalazima i njihovim usporedbama s ostalim lokalitetima vidljiva je sličnost u oblikovno tipološkim karakteristikama lončarske proizvodnje sa širim obalnim i zaobalnim prostorom. Bez daljnjih istraživanja ne možemo ulaziti u detaljnije hipoteze, no i ovakvi površinski nalazi su dobar indikator važnosti lokaliteta.

Kasnije, tijekom mlađeg željeznog doba, isti dijelovi špilje su opet korišteni. Međutim, bez daljnjih iskopavanja ne možemo znati da li kao kontinuitet nekropole ili ponovno kao stanište, ili čak i svetište. Činjenica da ulomci crnoglaziranog skifosa i crvenobojane keramike u to vrijeme predstavljaju vrijednu, skupocjenu i importiranu robu možda ipak sugerira sakralnu ili sepulkralnu upotrebu prostora. U to vrijeme primjetni su kontakti s naprednijom grčkom civilizacijom, odakle dolazi skupocjena i vrijedna roba, kao posljedica

trgovine ili gusarskog plijena.

Ponovna upotreba špilje utvrđena je tek u kasnom srednjem vijeku – 13. st., kada je, iz nama nepoznatih razloga, veći broj individua položen na površinu u dubljim, izuzetno teško dostupnim, dijelovima špilje. No, ovaj put, uz skeletne ostatke nisu pronađeni bilo kakvi drugi arheološki nalazi.

Pri promišljanju o arheološkom kontekstu špilje Crno jezero ne smijemo zanemariti ni postojanje obližnje gomile, udaljene 42 m istočno od ulaza u špilju (slika 1). Zbog gomile se ovaj položaj ponekad naziva Ilijino brdo, „Pod gomila“ (Kusijanović, 1926c). Veličina gomile je 50 x 36 m, visine do 9 m. S njenoga vrha, kao i predulaznoga prostora špilje, izuzetna je vizualna preglednost nad cijelim poljem u Ponikvama i gomilama neposredno iznad njegova južnog ruba

(slika 19)¹³. Sudeći prema površinskim nalazima s gomile na Ilijinom brdu, uglavnom ulomcima keramičkih posuda, neupitna je prostorna i barem djelomična kronološka i kulturna povezanost oba lokaliteta. Užu korelaciju gomile i špilje te eventualne varijacije međusobnih odnosa nije moguće pretpostaviti bez daljnjih arheoloških istraživanja.

► Literatura

- Atanacković – Salčić, V. 1977. Prethodni izveštaj sa istraživanja praistorijskih tumula u Ljubomiru, *Tribunia*, 3, Trebinje, 19–50.
- Bukovac, K., Katavić, V., Jerončić, T., Šučur, J. 2018. *Zaštitna arheološka istraživanja brončanodobnih gomila na prostoru općine Pojezerje*, Vid.
- Clark, A. J., Elston, M., Hart, M. L. 2001. *Understanding Greek Vases: A Guide to Terms, Styles, and Techniques*, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.
- Čečuk B., Radić D. 2005. *Vela spila, višeslojno pretpovijesno nalazište – Vela Luka otok Korčula*, Vela Luka.
- Čelhar, M., Parica, M. Ilkić, M., Vujević, D. 2018. A Bronze Age underwater site near the islet of Ričul in northern Dalmatia (Croatia), *SKYLLIS – Zeitschrift für maritime und limnische Archäologie und Kulturgeschichte*, 17/1 (2017), Pretzfeld, 2018, 21–34.
- Čović, B. 1978. Velika Gradina u Varvari – I dio (slojevi eneolita, ranog i srednjeg bronzanog doba), *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XXXII, Sarajevo, 5–175.
- Čović, B. 1989. Posuška kultura, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. sv. 44, Sarajevo, 61–127.
- De Julis, E. M. 1997. *Mille anni di ceramica in Puglia*, Bari.
- Forenbaher, S. 2010. Ilirsko svetište u Spili kod Nakovane, *Antički grci na tlu Hrvatske*, J. Poklečki Stošić, (ed.) Galerija Klovečevi dvori, Zagreb, 152–157.
- Forenbaher, S., Vranjican, P. 1985. Vaganačka pećina, *Opuscula Archaeologica*, 10, Zagreb, 1–21.
- Forenbaher, S., Kaiser T. 2003. *Spila Nakovana, Ilirsko svetište na Pelješcu*, Zagreb.
- Forenbaher, S. 2018. *Special Place, Interesting Times, The island of Palagruža and transitional periods in Adriatic prehistory*, Oxford.
- Hayes, J. W. 1984. *Greek and Italian Black-gloss wares and related wares in the Ontario Royal Museum*, Toronto.
- Kaiser, T., Forenbaher, S. 2002. Krajčina spilja i brončano doba otoka Visa, *Opuscula archaeologica*, 26, Zagreb, 99–110.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Šešelj L. 2005. Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, 7–21.
- Kusijanović, M. 1926a. Špilje u okolici Stona, *Novo doba*, godina IX, br. 217, Split, nedjelja, 19. septembra 1926.
- Kusijanović, M. 1926b. Nove pećine u dubrovačkom primorju oko Stona, Ponikve, *Dubrovački list*, Dubrovnik, 18. 09. 1926.
- Kušić, D. 2017. Koordinate speleoloških objekata i položaj u prostoru, in: *Speleologija*, Rnjak, G. (ed.), Zagreb, 87–96.
- Marjanović, B. 2000. *Prilozi za prapovijest u zaleđu jadranske obale*, Zadar.
- Marijanović, B. 2005. *Gudnja, višeslojno prapovijesno nalazište*, Dubrovnik.
- Marijanović, B. 2012. *Ravlića pećina, prapovijesno naselje*, Mostar.
- Marović, I. 1980. Prahistorijska istraživanja u okolici Narone, *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 5, Split, 45–104.
- Marović, I. 1991. Istraživanje kamenih gomila cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, 84, Split, 15–200.
- Menalo, R. 2005. *Ilirsko svetište na Pelješcu, Spila Nakovana*, Dubrovnik.
- Menalo, R. 2009. Još jedan željeznodobni grob na prevlaci kod Stona, *Archaeologia Adriatica*, III, Zadar, 105–121.
- Miše, M. 2005. Grčka i helenistička keramika iz Farosa u Arheološkom muzeju u Splitu (stari fond), *Vjesnik za arheologiju i povijest Dalmatinsku*, 98, 25–48.
- Moore, M. B. 1997. *Attic red-figure and white ground pottery, The Athenian Agora, Volume XXX*, Princeton, New Jersey.
- Parović Pešikan, M. 1985/86. Grčko-italske i helenističke vaze iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s. sv. 40/41, Sarajevo, 39–60.
- Perkić, D. 2010a. Vilina špilja iznad izvora Omble u Rijeci Dubrovačkoj, *Subterranea Croatica*, 12, Karlovac, 33–38.
- Perkić, D. 2010b. Svetište u Vilinoj špilji iznad izvora rijeke Ombla, *Katalog izložbe Antički Grci na tlu Hrvatske*, (ed.) J. Poklečki Stošić, Zagreb, 159–161.
- Perkić, D. 2013. Vilina špilja iznad izvora Omble, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9/2012, Zagreb, 872–875.
- Perkić, D. 2017a. Rekognosciranje speleoloških objekata na području općine Dubrovačko primorje, općine Ston i zapadnom dijelu grada Dubrovnika, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 14/2017, Zagreb (u tisku).

¹³ Sveukupno je evidentirano najmanje 57 gomila na području naselja Ponikve, opširnije vidi u: Perkić, 2017, 35–37. Također, oko 1 km jugoistočno od špilje Crno jezero, u istom brdskom masivu, nalazi se i špilja Gudnja, jedno od najvažnijih prapovijesnih nalazišta ovog područja (opširnije vidi u: Marijanović, 2005.).

- Perkić, D., 2017b. *Popis arheoloških lokaliteta na području Dubrovačko neretvanske županije*, Dubrovnik, 2017., <http://www.zzpudnz.hr/LinkClick.aspx?fileticket=diCLQOn5H8o%3D&tabid=610>, posjećeno 23. travnja 2021.
- Perkić, D. 2018. *Gradine, gomile i špilje, zapadno dubrovačko područje*, Katalog izložbe, Dubrovnik.
- Perkić, D. 2019. *Antičke nekropole u speleološkim objektima, kamenolomi i naselja na području Korduna*, Split.
- Perkić D., Novak M. 2020. Tragovi prapovijesnih pokopavanja ljudi u špiljama dubrovačkog područja, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 37, Zagreb, str. 5–36.
- Petrić, N. 1981. Uvod u prethistoriju dubrovačkog područja, *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. sv. 14, Zagreb, 1–9.
- Sparks, B. A., Talcott, L. 1970. *Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries BC*, The Athenian Agora, Vol. XII, Princeton, New Jersey.
- Šešelj, L. 2009. *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Truhelka, Č. 1901. Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini 1900., *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XIII, knjiga 1, Sarajevo, 1–30.
- Ugarković, M. 2019a. *Geometrija smrti: isejski pogrebni obredi, identitet i kulturna interakcija*, I/1, Split – Zagreb.
- Yntema, D. 2001. *Pre-Roman Valesio, Volume I: The pottery*, Institute of Archaeology, Amsterdam.

Traces of a Prehistoric Dwelling and Necropolis in the Crno Jezero Cave on the Pelješac Peninsula

The Crno Jezero Cave is located on the Pelješac peninsula, about 700 m north to northeast of Metohija, at the hamlet of Ponikve, just below one of the peaks of Ilijino Brdo (elevation 493 m). This article presents the results of archaeological explorations and collection of surface archaeological finds from 2011 and 2016, as well as radiocarbon ¹⁴C analyses carried out on three human bone samples.

The archaeological site extends in the areas of the Entrance Hall and Hall 1, up to thirty meters from the entrance. In Hall 1, along its eastern and western edges, five dry-stone walls (support walls) are visible, most likely built to prevent erosion and to obtain relatively flat spaces in the cave.

The surface finds of pottery sherds (prehistoric, Greek, and Hellenistic pottery), as well as more narrowly dated human bones, lead us to conclude that the entrance parts of the cave, as well as the area in Hall 1, were used as a form of dwelling at least from the beginning of the Bronze Age to the beginning of the Iron Age: a refuge amidst periods of conflict, (severe) weather conditions or as a seasonal dwelling. A part of Hall 1, along the western edges and the dry-stone wall, was obviously used as a necropolis during the first phases of the Early Iron Age (8th - 6th century BC). This is evidenced by two human bone samples (mandible and calotte) which have been dated to that period using ¹⁴C radiocarbon analyses. The wide distribution and number of other human bone fragments show that several individuals were buried here. These archaeological finds and their comparisons with finds from other localities show a similarity in the typological-formative characteristics of pottery production with the wider coastal area. Later, during the Late Iron Age, the same parts of the cave are being used again, however, at the moment, we cannot know whether as a continuity of the necropolis or again as a dwelling, or even a sanctuary. The fact that fragments of black-glazed skyphos and red-glazed ware pottery represented the most valuable, most expensive, and imported goods at the time, may suggest a sacral or sepulchral use of space. From that time, there are noticeable contacts with the more advanced Greek civilization where expensive and valuable goods came from, either as a result of trade or pirate booty. The later reuse of the cave was only established back in the Late Middle Ages (13th century). Then, for reasons unknown to us, a large number of individuals were laid to the surface in deeper, extremely difficult to access parts of the cave. This is again confirmed by radiocarbon analysis of human bone samples. This time, no other archaeological finds have been found alongside the skeletal remains.

Forthcoming research would certainly clarify, in more detail, the time and purpose of the cave in certain periods and its relation with other archaeological sites in the immediate surrounding, primarily to a nearby stone mound at the top of the hill.